

Book Review

Henrik Björck

*Vetenskapshistorisk hattparad I–II:
Forskarutbildningarna i det svenska
högskolesystemets historia*

Göteborg: Makadam
2025, 344/388 s.

En forskarutbildning är lång, men även andra böcker än avhandlingar kan ta många år att skriva. I vissa fall är de verkligen mödan värda.

Idéhistorikern Henrik Björcks magistrala verk om den svenska forskarutbildningens historia är ett välkommet bidrag till forskningen om högre utbildning, vilken i sig vuxit i takt med att utbildningssystemet kommit att omfatta allt större samhällsproportioner såväl i Sverige som globalt. Med sina två volymer, vilka spänner över 700 sidor, är studien tung och innehållsrik, och framför allt mycket användbar för vidare forskning. Det är kanske främst de specialintresserade som kommer att läsa böckerna från pärm till pärm. Men de kan, av såväl lärare och forskare som personer verksamma i högskoleförvaltningen, läsas selektivt och med fördel användas lite som ett uppslagsverk. Som sådan informationskälla kommer den under lång tid vara ett standardverk inom de olika studie- och professionsområden som behandlas.

Björck har konsulterat ett digert källmaterial, samtidigt som det ska sägas att inte alla delar bygger på egen grundforskning. Det syntetiserande arbete författaren genomför har likväl stort värde. Sammantaget ges en ovanligt bred överblick som visar på längre mönster och zoomar in på särskilt betydelsefulla förändringar och problem. Genom sitt

ambitiösa grepp fungerar verket som ingång till universitets- och högskolehistoria mer generellt, och just med tanke på forskningens och den högre utbildningens expansioner under de senaste hundra åren blir verket också ett prisma till Sveriges moderna historia och framväxten av ett så kallat kunskapssamhälle. Som författaren slår fast existerar doktorsgraden givetvis ”inte i ett vakuum utan behöver en värdinstitution, som i sin tur behöver acceptans av akademiska krafter och finansiering av politiska”. (I, s. 20) De vidare kontexterna fångas upp genom att Björck närmar sig forskarutbildningshistorien som del av ett större, relationellt ”socio-akademiskt system”, vilket bidrar till en välbehövlig historiografisk ”decentrering” av universiteten.

Undersökningen har sin upprinnelse i Björcks tidigare studier av vetenskaps- och högskolepolitik samt framväxten av en teknisk doktorsgrad. Det primära studieobjektet den här gången är just ”rätten att kreera doktorer”. Som han konstaterar är disputationsrätten ”en nyckelkomponent i systemet och en gemensam nämnare för de läroanstalter som definitivt tagit plats i det. Den kan hållas konstant på ett sätt som möjliggör jämförelser både mellan utbildningsinstitutioner och över tid”. (I, s. 18). I tretton kapitel får vi följa hur olika institutioner, främst fackhögskolor, eftersträvade disputationsrätt och erhöll denna. Det innebar i de flesta fall invecklade och segdragna turer i en kamp om resurser och legitimitet – en kamp som huvudsakligen drevs av pragmatiska idéer i kontrast till många universitetsdiskussioner som genom historien annars har tenderat att bli överdrivet högstämda.

Som Björck underfundigt konstaterar har han "inte sett några utläggningar av tandläkarinstitutets idé". (II, s. 297–298)

1870-talet framtonar som den egentliga startpunkten med införandet av doktorsgraden vid filosofisk fakultet (1870) och milstolpen som följde snart därpå när en doktorsdisputation för första gången genomfördes utanför universiteten, i det fallet på Karolinska institutet (där man emellertid fick vänta till 1906 för att också erövra promotionsrätten). Genom valet att "laborera med de långa tidslinjer som synliggör förändring" erbjuds också tillbakablickar mot universitetens betydligt äldre, förmoderna historia. (I, s. 39) Vad man hade kunnat önska mer av är internationella utblickar och jämförelser av forskarutbildningens utveckling i andra utbildningssystem. Nu förekommer sådana främst i bakgrundshistoriska upptakter eller hänvisas till på fotnotsnivå. Mer systematiskt integrerade hade de kunnat precisera värdet av undersökningens resultat genom att synliggöra eventuellt avvikande inslag i det svenska systemet. Man kan hoppas att Björck även väljer att kommunicera delar av sina resultat inför det internationella forskarsamfundet och då prövar att höja blicken ännu mer. Om inte annat finns här ett spännande underlag att ta spjörn emot för framtida komparativa ansatser.

Rent framställningsmässigt är språket tydligt och Björck går mycket grundligt tillväga, även om jag emellanåt kan önska han skulle ha prioriterat själva textflödet framför en del aningen omständliga förtydliganden och reservationer. I den långa hattparaden ges alltså ingående redogörelser för hur olika fackområden och deras utbildningsinstitutioner i tur och ordning tillförsäkrade sig disputation- och promotionsätt och

hur doktorsgrader inrättades. Efter kirurgerna vid KI följer kapitel om: tekniker (tekn.dr 1927), veterinärer (vet.med.dr 1935), agronomer (agr.dr 1942), ekonomer (ekon.dr 1946), tandläkare (odont.dr 1950), jägmästare (skog.dr 1950), farmaceuter (farm.dr 1954) och så slutligen konstnärer (konstnärlig doktorsexamen 2009). Alla dessa skeenden sätts in i relevanta politiska kontexter genom analyser av otaliga utredningar och debatter. De föregås också av ett längre kapitel om "akademikerna" och utvecklingen vid universiteten, och ramas in av mer övergripande inlednings- och avslutningskapitel samt ett där Björck guidar oss genom 1900-talets snåriga serie av högre utbildningsreformer. I den här recensionen finner jag ingen anledning att gå djupare in i de specialiserade kapitlen, utan lägger istället tonvikten vid de mer övergripande resultat och resonemang som framkommer.

Sedan Birgitta Odéns *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975* (1991) har det funnits ett stort behov av studier som tar ett större grepp om forskarutbildningens historia, särskilt med tanke på att Odéns undersökning avgränsades till ett urval av discipliner. Samtidigt har vi på senare år sett ett växande antal utbildningssociologiska studier. Forskarutbildning som studieobjekt tilldrar sig uppenbarligen allt större intresse, i viss mån till och med som ett självständigt forskningsfält markerat genom exempelvis tidskriften *International Journal of Doctoral Studies* (2006–) som Björck nämner. Jag vill dock påstå att undersökningar som bygger på en ordentligt genomtänkt teoretisk grund och samtidigt vågar röra sig längre tillbaka i tiden med utgångspunkt i rejäl empiri är mer sällsynta. Här hittar Björck en bra balans. Närmare bestämt presenterar

han fem specifika utgångspunkter som tillsammans bildar en större tolkningsram, vilka han sedan tydligt återkopplar till i bokens slutsatser. Dessa innefattar anläggandet av ett "systemperspektiv" på högre utbildning, "institutionalistiska perspektiv" på systemets delar, ett "professionssociologiskt perspektiv" på dess aktörer, "marginalistiska perspektiv" för att fånga gränsdragningsarbeten och slutligen "språkbrukshistoriska perspektiv" för att närma sig de diskussioner som fördes. (I, s. 19)

Björck har tidigare utmärkt sig som begreppshistoriker. Den kompetensen tas tillvara i den språkbrukshistoriska analysen av hur själva begreppet forskarutbildning uppkom. Intressant nog härleds begreppet inte till de gamla, fullskaliga statsuniversiteten, utan istället till det tekniska studieområdet och de två regeringstillsatta kommittéer som på 40-talet hade i uppdrag att utreda ordnandet av högre teknisk undervisning och forskning. I detta skede – och inte minst mot bakgrund av det världskrig som brutit ut – artikulerades brist på forskare som ett akut problem. För detta krävdes en organiserad och aktivt understödd "forskarutbildning". Snart kom forskarutbildning att framtona som en allmän angelägenhet av betydande mått. Som Björck visar utgjorde det explicita begreppet redan i 1955 års universitetsutredning "ett självklart inslag" i den problembild som ställdes i centrum för en alltmer framtidsorienterad politisk diskurs med fokus på den högre utbildningens och forskningens planmässighet. (II, s. 183–184) Bara några år senare, 1963, kom så en separat utredning att tillsättas med fokus på forskarutbildning och forskarkarriär som så småningom ledde fram till den stora forskarutbildningsreformen 1969.

Det är av särskilt värde att Björck följer dessa skeenden fram till 1969 års reform (som ofta hamnat i skymundan av UKAS, studentprotesterna och H77) då en enhetlig doktorsexamen, omfattande fyra års studier, sjuöskades och därmed ersatte den brokigare uppsättning av doktorsgrader och licentiatamina som dithills brukats. Detta förenhetligande genomfördes inte utan motstånd, men motiverades mot bakgrund av tidsenliga ideal om ökad effektivitet och genomströmning. Kritiker såg inte minst risker i att kvinnor, till följd av familjeåtaganden, skulle ha svårt att anpassa sig till ett ökat tempo, och det befarades också att forskningens originalitet skulle äventyras med ett mer strömlinjeformat system.

Björcks undersökning stannar emellertid inte vid denna reform. Han följer utvecklingen in i vår egen tid med avstamp i nästa stora reform som genomfördes 1998, och som av naturliga skäl tycks finnas i betydligt mera färskt minne på akademiska institutioner runtom i landet. Dess konsekvenser är välkända. Många institutioner, inte minst inom humaniora, har under de senaste decennierna kämpat med krympande doktorandvolym och bristen på en kritisk massa vid seminarierna till följd av de nya kraven på garanterad finansiering. Björck pekar även på vikten av de skärpta krav på uppföljning, framför allt i form av den individuella studieplanen, som tycks ha ändrat forskarutbildningens dynamik. Detta enligt ett mönster som känns igen på den högre utbildningens olika nivåer i ett historiskt skede präglad av tilltagande marknadslogik: "kontrakt sluts mellan parter som inte riktigt känner tillit till varandra". (II, s. 239) Tack vare de långa tidsperspektiv som tecknas blir det tydligt hur akademiska normer ständigt omförhandlats i takt och otakt med

utbildningens organisatoriska förändringar.

I dubbelvolymens sista empiriska kapitel behandlas den konstnärliga doktorsexamen som utmanade den uniforma ordning som dessförinnan etablerats genom det mödosamma reformarbetet: "Om de många doktorsgraderna i ett tidigare skede innebar en pluralitet av forskarutbildningar så införde reformen 1969 en homogenisering, även om de reella divergenserna var betydande. Den formella enhetligheten bröts upp av konstnärerna, som alltså återinförde ett mått av mångfald 2009". (II, s. 244) Björck påpekar vidare att: "Konstutbildningarna lämnas gärna utanför skildringar av högskolans historia. Att konstnärerna komplicerar genom att bryta mönster gör dem här bara mer intressanta. Deras position på marginalen av systemet ger en blyxtbelysning av skiljelinjer som kan vara svåra att uppfatta för blicken från centrum." (II, s. 243) Denna konsekventa pendling mellan centrum och periferi utgör en av de främsta styrkorna med *Vetenskapshistorisk hattparad*. Trots dess omfattning och många snirkliga utläggningar glömmar författaren inte bort att återkoppla till stora och även dagsaktuella frågor.

Så var står vi då idag? Och vad tillför Björcks undersökning till den rådande situationen? Som han inledningsvis skriver är bokens huvudsyfte "att ge perspektiv på vår samtida belägenhet genom att utforska den historiska utveckling som lett fram till dagens komplexa position". (I, s. 16)

Internationalisering och publicerings-språk, finansierings- och arbetsvillkor, valet av monografi eller sammanläggningsavhandling är bara några exempel på frågor som befinner sig i centrum för nutida diskussioner om forskarutbild-

ning. Som Björck visar har några av dessa djupt löpande historiska rötter. Han reser även intressanta och möjligen kontrain-tuitiva frågor om de senaste årens utveckling – där vi till exempel ser doktorander samlas (eller inordnas) i forskargrupper, eller mötas av stärkta förväntningar om postdok-vistelser hos internationella "mästarlärare" – på sätt och vis innebär en återgång till äldre lärlingsbetonade utbildningsformer. Trots tydliga inslag av stigberoende och isomorfism rör sig forskarutbildningens moderna historia därmed inte alldeles tydligt i en enkel riktning, utan präglas av såväl kontinuitet som brott och eventuella återkomster. Här tangeras stora och viktiga frågor om hur mycket av samhällets kunskapsöverföring som bör akademiseras, och hur likformig den högre utbildningen bör vara: ja, vad är egentligen huvudsyftet med forskning och högre utbildning?

Avslutningsvis kan vi notera att de två mest genomgripande reformerna av forskarutbildningen genomfördes med 30 års mellanrum. Den senaste generationen av doktorander har nu verkat i enlighet med de villkor som fastställdes i slutet av 90-talet. Snart har 30 år passerat på nytt; en del spänningar har uppenbarligen börjat hopa sig och sätter press på det befintliga organisatoriska ramverket. Man blir därmed frestad att ställa sig frågan när vi nästa gång kommer att få se en reformering av forskarutbildningen av motsvarande magnitud. Om någon politisk kraft skulle få för sig att ta ett dylikt initiativ föreligger nu åtminstone ett mycket gediget historiskt kunskapsunderlag.

Hampus Östh Gustafsson

Uppsala universitet

hampus.osthgustafsson@idehist.uu.se